

NACHT DIE GELUKKIG MAAKT. Een preek n.a.v. het gedicht 'De donkere nacht' van Jan van het Kruis (1542-1591)

door Jurjen Beumer.

Intro:

Soms lukt het wel eens om een goed gesprek met iemand te hebben, je komt verder dan 'het weer' of 'hoe gaat het ... goed hoor.' Een gesprek over de 'binnenkant' van ons bestaan, hoe we daar zicht op kunnen krijgen, hoeveel moeite we daar mee hebben, hoe de omstandigheden ons maar al te vaak kunnen maken en breken. Hoe we daar verder in kunnen komen. Of er mensen zijn die ons daarbij kunnen helpen. Vanmorgen laten we **Jan van het Kruis** aan ons een weg wijzen. Over zijn (en onze) weg de nacht in willen we het hebben. Jan van het Kruis is een Spaans dichter, een monnik, een mysticus die vierhonderd jaar geleden stierf. Tijdens zijn leven heeft hij eens negen maanden heeft in een bijna pikdonkere cel gevangen gezeten, omdat hij teveel wilde veranderen in zijn kloosterorde. Toch heeft hij toen kans gezien een paar gedichten op een papiertje te krabbelen. Zelf gaf hij later, toen hij vrij kwam door een ontsnapping, commentaren op deze gedichten. Die donkere cel heeft hij tot model voor het leven gemaakt. In het gedicht zie je zijn worsteling om deze donkere nacht niet te schuwen, maar in te gaan. Vanmorgen nodigt hij ons mee te trekken die nacht in.

Een gedicht uit de zestiende eeuw, vierhonderd jaar later naar ons overgewaaid, naar ons hier vanmorgen. Een gedicht van een mens die we *mysticus* noemen. Laten we voorlopig zeggen dat dat iemand is die wroet in de roerselen van de menselijke ziel, die woelt in de krochten van het innerlijk. Iemand die wil weten en ervaren wat mensen bedoelen als ze spreken over geloof en geloof in God. Een mysticus is iemand die in al die vragen hopeloos verstrikt raakt maar het zoeken toch niet opgeeft en zo nu en dan tegen heug en meug 'beloond' wordt, gevonden wordt tegen wil en dank.

Want het ligt toch voor de hand om ons zoeken te staken. Wat moeten we met die duizend en één aanrollende vragen die over ons leven spoelen. Nee, niet als het allemaal nog van een leien dakje gaat, maar het gaat allemaal opspelen wanneer een krachtige storm ons *eigen ontworpen leven* danig komt verstoren. Wanneer het ons lukt om *stil* in onszelf te worden, dan horen we die stormen razen, dan knerpt de knagende twijfel, dan zindert de gapende leegte.

'Ik gelukkig? Ach mevrouw ik had het me allemaal zo anders voorgesteld. Deze wereld, de mensen om me heen? Ach meneer, ik ken mezelf nauwelijks, hoe zouden anderen mij dan ooit kunnen begrijpen?' Is dit zwartgalligheid? Triestigheid van mensen zonder hoop? Nee, U en ik weten dat iedereen vroeg of laat op deze zaken stuit. Ze uit de weg gaan, de storm niet uit laten razen, de twijfel dichtstoppen en de leegte wegstoppen, over gaan tot de orde van de dag, deze vluchtpogingen van de 'soepele' mens, dat is wat de mysticus als uiterst onwaarachtig ervaart. De mystici verdwalen liever, dolen liever haveloos en zonder geestelijk huis rond dan dat ze vluchten in vermeende antwoorden en kwasi-zekerheden, of ze nu van conservatieve dan wel progressieve snit zijn. Het is precies daarom dat deze oude mystici eeuwen later nog meegaan, en in deze tijd van oppervlakkigheid herondekt worden. Omdat ze een afkeer hebben van voorgegeven politieke en vooral godsdienstige antwoorden, omdat ze een hekel hebben aan bekende psychologische recepten.

Een mens als Jan van het Kruis doet in feite niets anders dan nieuwe *ruimte* scheppen, voorbij het bekende, voorbij het vanzelfsprekende. Want, zegt hij, als je in je eigen bekende kringetje blijft

rondlopen dan sluit je jezelf op, dan krijg je ademnood, dan mis je het 'allerbeste' dat een mens kan krijgen.

Daarom nodigt het gedicht 'De donkere nacht' ons uit al dat overbekende te verlaten, met namen het overbekende in kerk, theologie en geloof.

En hij grijpt naar het beeld van de '*nacht*' omdat de dag verveelt, omdat in het licht van de dag ons inderdaad alles zo bekénd voorkomt, uitgekouwd, smakeloos.

Mijn hele leven is één grote vraag, en ik wil niet meer die antwoorden die 'men' bedenkt, de persoonlijke niet en de politieke niet; de rk-antwoorden niet en de protestantse niet. Ik ben ze spuugzat, ik wil daar vandaan, omdat ik vaag het vermoeden heb dat elders, dieper in jou en mij, iets nieuws is te vinden. Waar? Geeft niet waar, als ik eerst maar weg ben. Ik ging eruit en niemand die het merkte, want mijn huis lag reeds te slapen, dicht Jan van het Kruis. In vermomming, langs een geheime trap, naar kanten in mij waarvan ik vermoed dat ze me vreugde zullen bezorgen en mij weerbaar zullen kunnen maken tegen de dagen van zorg die in ieders mensenleven hoe dan ook komen. 't Is pikkedonker en doodstil, ik ben niet bang want een dergelijk geestelijk avontuur heb ik nog nooit meegemaakt. Het is net of er *iemand of iets* bezig is aan mij te schaven en te rukken. Nogmaals ik ben niet bang, want de druk van al die voorgekookte antwoorden is weggefallen, alle betweters en zede-meesters slapen. Ik mag helemaal mijzelf zijn, 'ik had geen ander leidslicht dan wat er in mijn eigen binnenste brandde'. Dát innerlijke kompas zoek ik, het is 'zekerder dan zonlicht op de middag', en bovendien weet ik dat er iemand te vinden is van Wie ik wél zeker kan zijn, iemand die overeenkomt met mijn diepste verlangens.

Maar owee owee, nu raakt wel alles in de war, want wat komen we onszelf tegen op die tocht. Het ingaan en aandurven van die nacht is geen idylle, maar het zet werkelijk alles op de kop wat een mens innerlijk en uiterlijk in huis heeft. Jan van het Kruis maakt dan ook een onderscheid tussen de *nacht van de zinnen* en de *nacht van de geest*.

Ik wil proberen dit wezenlijke onderscheid uit te leggen.

Tijdens de nacht van de zinnen wordt er stevig gewerkt en geschud aan mijn eigen ontworpen zelfbeeld, mensbeeld en godsbeeld.

'De zinnen (zintuigen) zijn onze ramen waardoor we zicht hebben op de buitenwereld: mensen, dingen, situaties en omstandigheden waarin we terechtkomen. Velen brengen hun leven door met door de ramen te kijken. We zijn zo naar buiten gericht, zo "extravert", dat we dikwijls geen of nauwelijks contact hebben met de diepere, geestelijke dimensie van ons wezen.'¹ Ook ons geloof, onze omgang met God zit vaak aan de oppervlakte, een geloof op zintuiglijk niveau, nauwelijks spannend, nauwelijks aanstekelijk, en zo overbekend dat het taaie en saaie kost wordt. De blijde boodschap van heil is net een loodzware tas met boodschappen; we hebben er niets voor gedaan, we hebben de inhoud heel gemakkelijk van de schappen van de supermarkt gepakt. Het gedicht zegt dan ook: *en hoe had ik geluk!* wat een geluk dat ik daar niet meer aan mee hoeft te doen, dat ik door heb gekregen hoezeer ik ten halve geleefd heb, dat ik eigenlijk meer geleefd heb op het ritme van wat anderen zeiden dan dat ik mijn diepste verlangen volgde, dat mijn leven eigenlijk meer op eigen roem en waan was ingericht dan op inzet voor anderen, dat het ons als gemeente toch teveel om onszelf ging en te weinig om de Ander.

Gelukkig dat er nu iets of iemand in mij ontwaakt is ('in brand geraakt en radeloos van liefde'), die mij wil afwenden van mijn zelfontworpen kortzichtigheid. Iemand die mij wil leren leven vanuit de verwondering, vanuit het geheim, vanuit de Eeuwige zelf. Zeker, die ingreep kost pijn en moeite, want ik moet mijn eigen ramen inslaan, maar nu alle buitenkant en opsmuk weggeschroeid is, ervaar je ook dat het leven echter en fijner is. Onopgesmukt, niet meer van slag door wat 'men' zegt, niet meer in de

war als er weer een nieuwe geloofstheorie of al weer een politiek ideaal verkondigd wordt.

Maar nu een stapje verder, want naast de zintuigen hebben we ook nog ons *verstand*, onze *wil* en ons *geheugen*, vanouds de vermogens van de ziel. Weliswaar is het nu zo dat we enigszins greep hebben op onze zintuigen, -wat een geluk- maar daarmee zijn we er nog niet.

Jan van het Kruis, als alle mystici, stoot door. De tweede helft van het gedicht gaat daar op in. Met materiaal uit het bijbelboek Hooglied dicht hij nu het proces van de 'nacht van de geest', dat wil zeggen dat ook verstand, wil en geheugen onder de loep genomen worden. Na de buitenkant komt nu ook de binnenkant aan de beurt. En de spannende vraag wordt of deze grootse menselijke vermogens meehelpen om de bestaanskern, daar waar jij ten diepste leeft, te verhelderen dan wel te vertroebelen. Datgene wat in het 'eigen binnenst brandt' wordt dat gedoofd door de functies van de ziel of juist aangewakkerd? Het antwoord is: vertroebeld, gedoofd. Nota bene, het meest eigene van de mens, zijn geestelijke functies (verstand, wil, geheugen) belemmeren hem om bij zichzelf te komen. De ervaring van dit inzicht heet 'nacht van de geest', en het is deze nacht die de mysticus in een volstrekte desoriëntatie brengt. Nu kan hij zich op helemaal niets meer verlaten. In de mystieke literatuur zien we dan ook dat op dit moment de mysticus tot op de grond toe wordt afgebroken. Nu is werkelijk alle bekende en alle bekends zowel innerlijk als uiterlijk weg. Geen houvast meer, zelfs datgene wat ze over God meenden te weten is weg, het was allemaal surrogaat, aangeleerd, nagepraat! Jarenlang kan soms deze *donkere* nacht duren. Het is ook bijna niet vol te houden.

Wat Jan van het Kruis in zijn gedichten en commentaren hierop nu duidelijk wil maken, is, dat eenmaal de tocht in de nacht begonnen er nauwelijks een weg terug is. De gedachte is dat wanneer de mens helemaal leeg is *ván* zichzelf en *vóór* zichzelf er de kans is dat er iets of iemand *anders* in ons aan het licht komt. Met zijn gedicht 'De donkere nacht' wil Jan van het Kruis de mensen voor wie hij een geestelijk leidsman was helpen, helpen met zijn taal, om het onzegbare toch gezegd te krijgen, om deze leerlingen zo van de wanhoop vandaan te houden. Want in het gedicht voltrekt zich een *ontmoeting*, een blikseminslag van de Onnoembare waar hij nauwelijks raad mee weet, de unio mystica, de vereniging van Schepper en schepsel. 'Al wat je moeizaam opgebouwd hebt wordt gesloopt om plaats te maken voor God zelf. Hier verlies je je eigen kleine leven en win je het leven van God.' ⁱⁱ

O nacht die mij geleid hebt!
O nacht, mij liever dan het ochtendglorien!
O nacht die hebt verenigd
Beminde met beminde,
beminde, opgegaan in de Beminde!

'Dit is het grondidee van de nacht van de geest: doordat houvast en overzichtelijkheid -juist ook gebaseerd op godsdienstigheid- teloorgaat, ontstaat ruimte voor iets weergaloos anders, iets weliswaar wat een mens in wezen niet vreemd is maar waaraan hij meestal niet toekomt. Niettemin, alleen van dat "andere" is kwaliteit van leven te verwachten.' ⁱⁱⁱ

En het 'andere', de Ander (de Eeuwige, God) is nu zo rakelings dichtbij gekomen, dat er, zoals zo vaak in de mystiek, erotische beelden aan te pas komen om dat duidelijk te maken.

Mijzelf liet ik, vergat ik;
ik drukte het gelaat aan mijn Beminde;
het al stond stil, ik liet mij gaan,

liet al mijn zorgen liggen:
Tussen de witte leliën vergeten.

'Nacht die *gelukkig* maakt', zo hebben we deze viering genoemd. ^{iv} Als de dag benauwt en de dagen gaan knellen nodigt Jan van Kruis ons uit om die tocht door de nacht te maken. Om straks beter bestand te zijn als het echt moeilijk wordt, om dan een basis in jezelf te ontdekken waarop je kunt terugvallen, om straks oog in oog met de dood te weten dat je niet voor niks hebt geleefd, uiteindelijk om te ervaren dat er een Metgezel is, dat dit de Eeuwige zelf is, dat jij diep in jouzelf op die Eeuwige bent aangelegd, dat vanuit die smalle richel in je bestaan, je ziel, het leven een wonder is. Dat dit wonder, nú al, mag bijdragen aan het wel en wee van mens en wereld. Er is geen radicalere ethiek (sociaal engagement, het opkomen voor 'de arme') dan die welke gelouterd is in de mystiek!

Dat wij leven en niet stikken, dat wij samen gaan en niet alleen, dat er Een is die diep in mij en deze wereld wacht. Tsonge, wat een feest! En hoe had ik geluk! 'God, voor U is de nacht even licht als de dag, de duisternis even stralend als het licht' (psalm 139)

i. Stinissen, W., *De nacht zal lichten als de dag, de donkere nacht bij Jan van het kruis*, Gent 1990, p.11

ii. idem, p.17

iii. Maas, F., De ruimte van de nacht - als de dag benauwt, In: *Speling* 1991, nr. 3 p.44

iv. Schuurmans, M., *Nacht die gelukkig maakt, ervaringen met de mystiek van Johannes van het Kruis*, Delft 1991.

Voor het hele oeuvre van Jan van het Kruis, zie Peters, J., J.A. Jacobs, *Johannes van het Kruis, Mystieke Werken*, Gent 1980.